

0.1.1 Politieke geografie

“Border and boundaries [...] are arguably the most ubiquitous features within the field of political geography”
Joshua Hagen¹

De meeste wetenschappelijke publicaties over grenzen zijn zuiver politiek-geografisch van opzet en van de hand van geografen. De enkele geografen die zich ook voor de grensgeschiedenis interesseerden, beperkten zich bij hun gevallen-studies meestal tot het onderzoeken van de methode die gebruikt werd bij de grenskeuze of ze behandelden de problemen van diplomatieke of technische aard die opdoken bij de vastlegging en de afbakening van grenzen. Anderzijds hielden geografen zich niet bezig met nationalisme-onderzoek. De veronachtzaming door geografen hield na de Tweede Wereldoorlog verband met het odium dat hing over de geopolitiek, zoals die door het Duitse nazisme gehanteerd werd, gepaard aan de vergoelijking van het kolonialisme, omdat het als vanzelfsprekend beschouwd werd.

De wetenschappelijke studie van territoriale grenzen kwam internationaal in een stroomversnelling vanaf de jaren 1970 en nam vooral vanaf de jaren 1990 een hoge vlucht, hoofdzakelijk in de (politieke) geografie, de historiografie en het (publiek) recht (naast, veel minder, de sociologie, economische wetenschap, politicologie, filosofie, etnologie enz.).

De geografie houdt zich vooral met grens als zone bezig, in het bijzonder de invloed en gevolgen van de grens voor het landschap en de verkeersstromen; de geopolitiek focust op de concepten territorium en natiestaat. In de historiografie stond lange tijd de totstandkoming van het lineaire tracé centraal, met aandacht voor de geschiedenis van de interstatelijke relaties, hoewel de laatste decennia ook de dynamiek binnen de grenszones aandacht kreeg. Voor rechtswetenschappers waren vooral de evolutie van het juridische kader en de internationale verdragen van belang. In de sociologie werden het gedrag en de representatie van de grensbevolking bestudeerd; economen bekeken onder meer de fiscale impact van de grens en de economische integratie van transnationale grenszones. Doorheen alle disciplines is de belangstelling tijdens de laatste decennia duidelijk verschoven van *boundary studies* (de totstandkoming van de territoriale grenslijn) naar *border studies* (de plaats waar en waardoor socio-spatiale verschillen zich manifesteren). Hoe grenzen gemaakt worden door middel van symbolen, tekens, (nationale) identificatie, representatie, *performance* en narratieven werd onder invloed ook van het postmodernisme, een belangrijk studieonderwerp. Recentelijk werd er zelfs voor gepleit het een afzonderlijk studierichting maken, de limologie².

Het inzicht dat grensvorming het product is van sociale praktijken (*“b/ordering and Othering”* en het bepalen van (id)entiteiten), heeft er ook toe geleid dat de grensstudie niet langer beperkt is tot staten. Politiek-territoriale grenzen zijn er immers op diverse niveaus: internationale grenzen (tussen staten), boven-lokale grenzen (tussen deelstaten, regio's, departementen, provincies), lokale grenzen (districten, gemeenten), grenzen van territoriale eenheden die voor een specifiek oogmerk opgericht werden (bijv. Indiaanse

¹ “Grenzen [...] zijn waarschijnlijk de meest alomtegenwoordige elementen in het studieveld van de politieke geografie”: J. Hagen, *Borders and boundaries. Introduction in: Oxford Bibliographies*, 2018, 1/3.

² P. Donec, *Die Grenze. Eine konzeptanalytische Skizze der Limologie*, Würzburg, 2014.

reservaten in de VS); en in de geest van de mensen zijn er de 'onzichtbare grenzen' (bijv. in wijken van Amerikaanse steden³).

De slinger die tot de Tweede Wereldoorlog zich bijna uitsluitend ophield bij demarcatie, het waar en de veranderingen daarin, sloeg daarom volledig door naar de sociale constructie en sociaal-ruimtelijke manifestatie van de grens, naar een nieuw paradigma. De kloof tussen de ontologie (de studie van wat grenzen zijn) en de epistemologie (de studie van wat en hoe we weten wat grenzen zijn) heeft er zelfs toe geleid dat *boundary studies* en *border studies* in de politieke geografie afzonderlijke onderzoeksvelden geworden zijn, met eigen centra, periodieken en voormannen. Grenzen dienen geanalyseerd te worden op twee (complementaire) geografische niveau's: als omsluiting van een ruimtelijk geheel (de staat) en op het vlak van scheiding/contact (van offensief/defensief. over diplomatie naar samenwerking).

Sommigen proberen echter terug tot de centrale vraag van het 'waarom' te komen: waarom produceert de mensheid grenzen, wat is hun *raison d'être*? Zou men met de wetenschap dat grenzen sociale constructies zijn, kunnen terugkeren naar de oorspronkelijke onderzoeksvraag?⁴ Die vraag vormt onderdeel ook van de *territorial turn* in de menswetenschappen.

Grenzen, gedefinieerd als lijnen die onderscheiden politieke, sociale of juridische territoria verdelen, zijn, zoals het citaat aan het begin van dit hoofdstuk laat blijken, inderdaad traditioneel een centraal thema geweest voor de politieke geografie.

De politieke geografie bestudeert de ruimtelijke interactie tussen politieke en geografische fenomenen. Het is een tak van de sociale geografie, die op haar beurt een onderdeel is van de cultuurgeografie. Onderdeel van de politieke geografie is de studie van (staats)grenzen en bestuurlijke omschrijvingen.

Toen in de 19^e EEUW de natie in de ruimte werd verbeeld, eerst in de staatsnaties, later ook binnen de nationale bewegingen, werd de geografie ontwikkeld als wetenschap, om het vaderland te 'verkennen' en te beschrijven. De geopolitieke rivaliteiten tussen de Europese grootmachten gepaard aan koloniale expansie en vele oorlogen, zorgden ervoor dat de eerste politiek-geografen vooral de strategische belangen van hun thuisland ter harte namen. Vooral na de eenmaking van Duitsland en Italië en de desintegratie van de Ottomaanse, Oostenrijk-Hongaarse en Russische rijken die voor ingrijpende grenswijzigingen zorgden, werd de studie van politieke grenzen niet toevallig het meest behandelde onderwerp voor politiek-geografen.

De Duitse geograaf Friedrich Ratzel wordt beschouwd als 'stichter' van de politieke geografie (onderdeel van de geografische wetenschap). Er waren daarvoor wel reeds bijdragen geleverd in politiek-geografische zin, ondermeer door Herodotos, Hippocrates, Aristoteles, Plato, Polibius, Galinus, Ptolemeus, Lucretius, Strabo, Ibn Khaldoun, Bodin, Rousseau, Montesquieu, Turgot, de Tocqueville, Hegel, Herder, Reclus, Graf von Moltke,

³ *Frontière*, in: P. Baud, S. Bourgeat & C. Bras, *Dictionnaire de géographie*, Paris, 2003, 148-157.

⁴ H. Van Houtum, The Geopolitics of Borders and Boundaries, in: *Geopolitics*, 10, 2005, 672-679. De Duitse etnoloog Dieter Haller wijst erop dat de meeste sociale en geesteswetenschappen ernaar streven om de wereld te beschrijven in duidelijke categorieën, met lineaire grenzen als uitgangspunt. Hij wil echter dat grenzen als overgangszones worden beschouwd en onderzoekt de methodologie die daarmee gepaard moet gaan: D. Haller, *Die Grenze als epistemologisches Privileg. Meditterane Erfahrungen*, Berlin-Boston, 2021.

Ritter, Von Humboldt...⁵ Ratzel was echter de eerste die een coherent systeem maakte van de theorievorming. Volgens hem was er in de geschiedenis van staten een regelmaat te vinden die bepaald werd door de geografische omstandigheden. Die invloed zorgde voor een constante beweging van verschuivende grenzen en volken. Ratzel beschouwde de grens als een steeds smaller wordende strijdzone, die uitmondt in een juridisch-mathematisch vastgelegde lijn. Volgens hem belichaamde de grens, als periferisch orgaan van de staat, zowel de drang naar groei als naar consolidatie: een afgebakende lijn signaleerde het verzwakken van de expansiekracht. Ratzel gebruikte ook de termen 'kunstmatige' en 'natuurlijke grenzen': hij stelde echter niet, zoals hem later ten onrechte aangewreven werd, dat de tweede soort beter was dan de eerste. Natuurlijke grenzen waren volgens hem wel 'behulpzamer' en brachten tevens sociale factoren, zoals etnieën, onder één geografische noemer. Dat cultureel determinisme legde dus wel een verband tussen staat, territorium en natie, maar Ratzel ging in tegen het negentiende-eeuwse geografisch determinisme. Het was volgens hem de natie die het thuisland accapareerde, 'maakte', en niet omgekeerd: Ratzel verwierp dan ook de historische of natuurlijke grenzen als argumenten om controle over een gebied te verwerven.

In *DUITSLAND* is de visie van de 'stichter' van de moderne politieke geografie doorslaggevend geweest voor het wetenschappelijk onderzoek ter zake vanaf het einde van de 19^e eeuw. Verschillende Duitse collega-geografen ontwikkelden in Ratzel's spoor eigen theorieën: volgens Otto Maul 'streefden' politieke grenzen naar landschappelijke grenzen. Immers, cultuurgebieden worden door de macht van de natuur op gelijke wijze begrensd als natuurgebieden: daarom 'zoekt' de staat naar 'natuurgrenzen' die zowel fysiografisch als sociografisch kunnen zijn. De Duitse politiek-geografen evolueerden onder invloed van het organicisme, dat biologisch onderbouwd werd door de Engelsman Herbert Spencer, en het sociaal-darwinisme, langs de Zweedse hoogleraar in de staatsleer en politicus Rudolf Kjellèn die het biologische en raciale element beklemtoonde en later met Siegfried Passarge en Hugo Hassinger, evolueerden naar de zgn. 'geopolitiek' (een term die in 1899 geïntroduceerd was door Kjellèn). Ratzels oorspronkelijke 'organische' staatsidee werd omgedraaid: niet langer de ruimtelijke voorwaarden, maar de ruimtelijke behoeften van de staat, die voorgesteld werd als een antropomorf, organisch wezen, kwamen hierin centraal te staan en werden tijdens het Interbellum zelfs de enige verklarende factor van politiek. De voornaamste woordvoerder van de geopolitieke richting werd Karl Haushofer, die na een militaire carrière hoogleraar werd aan de universiteit van München. Voor hem was enkel die 'apathische' grens 'goed' die gebieden scheidde die niet deel uitmaakten van de gemeenschap. De 'biologisch juiste' grens ligt op de plek waar alle anorganische en biogeografische gegevenheden (meteorologisch, geologisch, morfologisch...) samenvallen; ze blijft eeuwenlang (ook historische factoren waren cruciaal) stabiel in tegenstelling tot de door de mens bepaalde, 'levenszwakke' grenzen die niet door natuurlijke of wetenschappelijke factoren 'gecorrigeerd' worden. Hij 'overdreef' dus het dynamisme van Ratzel tot een imperialistisch-expansionistisch grensconcept, waarbij een staat zowel een politieke als een militaire grens diende te hebben: de ruimte tussen die twee lijnen dient de staat zoveel mogelijk te infiltreren en te koloniseren, opdat na verloop van tijd de twee grenzen samenvallen en er weer een nieuwe militaire grens gezocht kan worden. Haushofer maakt onderscheid tussen staten die tevreden zijn en de afweerlinie in stand willen houden (de 'bevredigden'), en anderen, die door *Lebensdrang* gedreven naar grensverhuizing streven. Hij meende ook dat in ieder volk een 'grensinstinct' leeft, dat hij door een planmatige opvoeding wilde laten uitgroeien tot een

⁵ Zie o.m. Altink (H.) & Gemie (S.), *Borders: ancient, modern and post-modern definitions and debates*, in: Altink (H.) & Gemie (S.) eds., *At the border: margins and peripheries in modern France*, Cardiff, 2008, pp. 1-24.

‘cultuurgeografisch grensgevoel’. De geopolitiek had in Duitsland in korte tijd een enorme opgang gemaakt, omdat daarmee het revanchegevoel na Versailles op ‘wetenschappelijke’ gronden werd gerechtvaardigd: Haushofer wordt wel eens gezien als de inspirator van de buitenlandse politiek van Adolf Hitler, voortbouwend op Ratzel en Kjellèn (die voor een continentaal tegengewicht pleitte tegen de Britse heerschappij op zee en het Britse imperium) en ook op de Britse hoogleraar en (liberaal) politicus uit Oxford Halford Mackinder (1861-1947), die in zijn *Heartland*-theorie toenemende macht voor de continentale machten voorspelde. In België benaderde (de latere journalist, zakenman en politicus) Lode Claes in zijn (onvoltooid) proefschrift uit 1939 (voor het departement Sociale en Politieke Wetenschappen aan de Leuvense universiteit), de grenzen van de Lage Landen op een geopolitieke manier⁶. En nog in augustus 1944 werd er in Brussel een geopolitiek werkje (van Franz Briel) uitgegeven. Maar doorgaans werd buiten Duitsland (door bijvoorbeeld Derwent S. Whittlesey, H.N. Ter Veen⁷, Jacques Ancel) maar ook door Duitse politiek-geografen, de geopolitiek genegeerd of afgewezen als onwetenschappelijk; omdat het in feite het niet meer was dan een poging om de zucht naar politieke expansie een wetenschappelijke basis proberen te geven. De geopolitiek verdween dan ook samen met het Derde Rijk van het toneel in 1945. In de VERENIGDE STATEN bleken de politiek-geografen pragmatischer, hoewel de uitgebreide hoeveelheid vakliteratuur aanvankelijk wel bewondering voor de Duitse theorieën liet blijken. Zo bouwde de Amerikaanse geografe Ellen Churchill Semple, die één der eerste systematische grensonderzoeken uitvoerde, voort op Ratzel: ze stelde de grens niet voor als een kunstmatige lijn, maar als een veranderlijke zone (‘mark’), onderhevig aan de fysische en culturele omstandigheden. Semple’s stelling luidde dat vastgestelde grenslijnen ‘tegennatuurlijk’ waren en dat onbewoonde en onbewoonbare streken de beste (want zowel verdelende als beschermende) grenzen waren.

De belangstelling voor de politieke geografie flakkerde als gevolg van de vredesverdragen NA DE EERSTE WERELDOORLOG weer op: men evolueerde hierbij van een eerder beperkt grensbegrip, gebaseerd op ondermeer de tegenstelling ‘natuurlijke’-‘kunstmatige’ grens, naar meer functionele uitgangspunten.

Tijdens en na de Eerste Wereldoorlog zocht de *AMERIKAANSE SCHOOL*, in het kader van polemologisch onderzoek, vooral naar de (veelal in militair opzicht) ‘goede’ of ‘slechte’ grens. Praktiserende grensonderzoekers waren Whitemore S. Boggs en Isaiah Bowman. Boggs, die de post- en ante-methode van het onderzoek van de ‘Versailles-grenzen’ (vastgelegd bij de internationale vredesconferentie na WOI) bekritiseerde, zocht naar ‘goede’ en ‘slechte’ grenzen volgens algemene principes voor de verhouding tussen verschillende soorten grenzen en grensfuncties (die doorgaans sneller veranderen dan het grensverloop). Als eerste poogde Boggs in 1940 ook de invloed van de grens op het verkeer te meten. Bowman was hoofd van een groep politiek-geografische raadgevers van president Wilson tijdens de vredesonderhandelingen van Versailles. Hij schreef een basiswerk voor Amerikanen die de grensproblematiek wilden bestuderen. Onder de adviseurs bevond zich ook Richard Hartshorne, die stelde dat de grens steeds vergroeit met de culturele structuur van het door haar omringde gebied en dat er geen onderscheid bestaat tussen ‘goede’ en ‘slechte’ grenzen: alle grenzen zijn uiteindelijk immers

⁶ Archief Luc Boeva, Brief van Lode Claes aan Luc Boeva d.d. 8 september 1989.

⁷ De socialist Henri Nicolaas ter Veen (1883-1949), lector economische geografie aan de Universiteit van Amsterdam, was de eerste om in Nederland de geopolitiek grondig te analyseren (en op de gevaren te wijzen).

aanvechtbaar. Hij ontwierp tevens een vast schema om betwiste grensgebieden te bestuderen. Jan Broek rekende eveneens af met de zogenaamde 'goede', want 'natuurlijke' grens: alle grenzen zijn immers door mensen gecreëerd. Simon Patten wilde wel de term 'onnatuurlijk' behouden voor grenzen die de economische relaties hinderen. Een opvolger van Boggs, ook als grensbepaler op het terrein, was Stephen B. Jones: in zijn standaardwerk oordeelde hij dat de enig goede grens diegene was die de staatsstructuur bevestigde.

Ook in *GROOT-BRITTANNIË* werden tijdens het interbellum 'goede' of 'slechte' grenzen afgewogen. Thomas H. Holdich zag de grens vooral als een verdelend fenomeen, waartoe (in militair opzicht) bergen, meren en woestijnen zich het best lenen en lengte- en breedtegraden het minst. Als man van de praktijk (hij was de 'vader' van de rijksgrenzen tussen Chili en Argentinië en die tussen India en Afghanistan) achtte hij de mogelijkheid tot afbakening de belangrijkste kwaliteit van een grenslijn. Charles B. Fawcett tendeerde eveneens naar 'natuurgebonden' grenzen. Holdich en Fawcett werden echter tegengesproken door Lionel W. Lyde, waarvoor grenzen ook 'positieve' eigenschappen dienden te hebben en door het contact over de grens heen tot internationale samenwerking dienden te leiden. Zowel Holdich als Lyde werden op hun beurt op de korrel genomen door Douglas Wilson Johnson, waarvoor zowel 'contactarme' als '-rijke' grenzen een twistbron konden vormen. Invloedrijk was de latere Britse minister van Buitenlandse Zaken George Nathaniel Lord Curzon of Kedleston (bekend van de Curzonlijn): hij stelde eerst dat de geografische kwaliteiten van een grens haar 'geschiktheid' bepaalden, maar in de praktijk ervoer hij dat uiteindelijk elke grens het resultaat is van menselijke (inter)actie en dus 'kunstmatig' is; hij had ook vooral aandacht voor het militaire aspect. Die militaire grens werd aan het begin van de 20^e eeuw vooral door de Britse Royal Geographical Society (Lyde, Holdich) voorgestaan: bij militaire grenzen wordt enkel het beschermende aspect in acht genomen; voor de verdediging van een staat kan men uitgaan van het lineaire concept, zoals een muur, zonder achterland, maar men kan ook opteren voor defensie in de diepte, zoals de marken, waarvan de markies van grensverdediger tot militaire chef werd. Een zwakke dieptegrens is de kust, die echter wel door forten verdedigd kan worden.

In *FRANKRIJK* lag de nadruk vooreerst meer op de praktijk dan de theorie. De overheid vertrouwde de opdracht in de nieuwe kolonies grenzen te trekken toe aan geografen als Paul Vidal de la Blache en zijn leerling Lucien Gallois. De eerste werkte ondermeer mee aan de grensbepaling tussen Guyana en Brazilië in 1897, terwijl Gallois betrokken was bij de totstandkoming van de grens tussen Brits Guyana en Venezuela, de verdeling van de eilanden in de Stille Oceaan en de toewijzing van de *comptoirs* op het Chinese vasteland; hij was ook adviseur van de Franse delegatie bij de vredesonderhandelingen van Versailles. Een andere leerling van Vidal, Camille Vallaux, hield zich wel vooral met theoretisch werk bezig, waarbij hij de tegenstelling tussen 'natuurlijke' en 'kunstmatige' grenzen als 'vals' verwierp. Vallaux poogde ook een nieuwe denkwijze te ontwikkelen betreffende grenzen in Europa: hierbij meende hij dat federalisme het belang van grenzen zou verminderen en tot vrede leiden. Samen met de Franse geograaf Jean Brunhes constateerde hij dat grenszones tussen staten, in tegenstelling tot grenslijnen, vrij stabiel zijn. De grenszone is volgens die auteurs niet afhankelijk van historische gebeurtenissen, maar wel verbonden met de fundamentele staatsstructuur. In hun overzicht van de grensgeschiedenis en een (geohistorische) grensclassificatie verzetten ze zich tegen de opheffing van militair-politieke grenzen: hierdoor zouden immers etnische, economische en sociale grenzen aan belang toenemen en het aantal conflicthaarden in even grote mate stijgen. De twee belangrijkste Franse grenstheoretici tijdens het Interbellum waren echter de historicus Lucien Febvre en de geograaf Jacques Ancel. De eerste rekende in zijn standaardwerk (1922) af met de idee van zogenaamde 'definitieve', 'natuurgegeven',

‘voorstemde’ grenzen. De grens is volgens de auteur slechts het resultaat van de aanpassing van de mens aan zijn mogelijkheden. Febvre achtte het opstellen van monografieën zeer belangrijk om comparatieve studies mogelijk te maken. Ancel poogde, ondermeer tijdens zijn lessen aan de Académie de Droit International, als eerste in Frankrijk een theorie van de geografie van de grens uit te werken: na diverse artikels en een aantal casus-studies, definieerde hij in zijn standaardwerk de grens als het resultaat van een evenwicht tussen de ‘levenskracht’ van twee staten, als een soort ‘*isobare politique*’.

Ook *ELDERS* werd over de grens nagedacht: zo volgde de Italiaan Adami de Duitse geografen Maull en Ratzel door landschapsgrenzen voor te bestemmen voor staatsgrenzen. De Belg André Chansart-Houssa wees van zijn kant zowel Ancel als Haushofer af: volgens hem bepaalden vooral de menselijke relaties de grenzen, die in feite slechts theoretische lijnen op de kaart zijn; grenzen dienden zowel een barrière- als een contactfunctie te hebben.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog (overigens was, volgens de Franse filosoof Alain Finkielkraut, die wereldbrand ‘grenzen-bestrijdend’ en dus niet nationalistisch, zoals vaak gesteld wordt, maar wel imperialistisch) verschenen nog enkele belangrijke theoretische werken. Zo onderzocht de Amerikaan Nicholas J. Spykman (de man van de ‘*Rimland*-theorie’, volgens dewelke de kustzone die Eurazië omgeeft, geopolitisch belangrijker is dan de centrale zone van Mackinder’s ‘*Heartland*-theorie’) als eerste de grens niet als een soort demarcatielijn, maar als raakpunt van territoriale machtsstructuren. Hij beschouwde de grensevolutie als de weerslag van de geschiedenis der machtsverhoudingen en verwierp de theorie van natuurlijke, ‘onoverwinnelijke’ grenzen.

NA DE TWEEDE WERELDOORLOG werd niet langer uitgekeken naar de belangen van regeringen ten voordele van meer beschrijvende studies. Daarbij werd meer de nadruk gelegd op de functie van de grens: vooral het grensverkeer kreeg de aandacht.

Werd na WOII getracht de grenzen aan te passen aan de volkeren, werd immers het omgekeerde beoogd: voor de grensvastlegging werd geen beroep gedaan op vredesconferenties of geschermd met ethische en juridische principes.

Grensveranderingen, die vooral in Noord- en Oost-Europa plaatsvonden waren het gevolg van de voorafgaandelijke verdeling in invloedssferen tussen de winnaars van de oorlog (in Yalta en Potsdam, 1945). De omvang van de rectificatie verschilde van kleinere aanpassingen (Frankrijk // Italië) over ingrijpende verschuivingen (Duitsland // Polen) naar regelrechte annexatie (door de Sovjetunie). Doordat de politieke geografie zich had ingeschakeld in de nationaal-socialistische ideologie, zat na de Tweede Wereldoorlog de studierichting overigens een hele tijd in het verdomhoekje (bijvoorbeeld in Polen was het tot de jaren 1970 zelfs verboden). De wetenschap kabbelde wel voort, zij het veelal met louter regionale beschrijvingen (vooral dan betreffende grenzen) en zonder theoretische innovaties. Wel bleef een constante in de wetenschappelijke discussie de strijd tussen enerzijds de (Duits-Amerikaanse) deterministisch-environmentalistische ‘school’, die de overheersende invloed van het milieu op de politieke instellingen vooropstelde, en anderzijds de (Franse) possibilistische strekking (de vlaggen dekken ook de lading). Tijdens de eerste decennia na de oorlog verschenen in de Angelsaksische wereld nagenoeg geen algemene, theoretische monografieën. Theoretische beschouwingen werden wel nog gespuid in artikels of in politiek-geografische readers of ook nog in gevallenstudies; meestal werden hierbij buiten-Europese staatsgrenzen behandeld. Zo vroeg Fischer meer aandacht voor historische grenzen, die altijd sporen nalaten, ook nadat ze verdwenen zijn. Dezelfde auteur meende tevens een wijziging in de criteria bij de

grensbepaling vast te kunnen stellen: was vóór 1919 de natuur de hoofdfactor geweest en tijdens het Interbellum de taal en etnie, dan was na WO II vooral de aandacht naar de economie verschoven. Fischer verwierp hierbij elke geopolitieke benadering van de grens. Voor A.E. Moodie was de ligging van de grens veel minder belangrijk dan de aard van de gemeenschappen die door haar gescheiden worden. R.J. Harrison Church stelde vier voorwaarden om tot een open en gemakkelijk te overschrijden grens te komen: de twee buurstaten dienen economisch aan elkaar gewaagd te zijn, vergelijkbare sociale systemen te bezitten, democratieën zijn en tenslotte elkaar gunstig gezind zijn.

Het eerste naoorlogse *ENGELSTALIGE* grote standaardwerk betreffende de grensstudie was van de hand van Victor Prescott (in 1965): het volgde in grote lijnen Stephen B. Jones uit 1945, met ondermeer een theoretisch overzicht van de grensproblematiek en een overzicht van de 19^e- en 20^e-eeuwse theorieën. Verder werd tijdens deze periode in het Engels vaak in verzamelwerken of algemene politiek(-geografisch)e handboeken over de grens gepubliceerd. T.S. Murty overliep de grensopvattingen die sinds 1940 betreffende de barrière- c.q. scharnierfunctie van grenzen opgeld deden: hij besloot dat de notie grens veelvoudig en variabel was. Het doel een 'ideale grens' te bereiken was voor hem dan ook utopisch: de kwaliteit van iedere grens hangt immers af van het standpunt waaruit men ze bekijkt, de belangen die men verdedigt, of gewoon van de toevallige omstandigheden.

In *DUITSLAND* werd na de oorlog eveneens vooral aandacht besteed aan grensfuncties (en ook aan binnengrenzen). Een algemeen standaardwerk werd geschreven door Hermann Martinstetter: hierin passeerden zowel de geografische grondslagen van de grens, de historische evolutie en de politieke en juridische facetten de revue, net zoals onderdelen als de grenstekens of het beheer. Martinstetter maakte onderscheid tussen enerzijds de 'natuurlijke grens' in de betekenis van oorspronkelijke grensvorm: die grenssoort kan echter eveneens als een cultuurbegrip beschouwd worden en kan daarenboven de eigen aard verliezen door ontwikkeling. Anderzijds is er de 'aan natuur-ontleende grens', die zelf onderverdeeld is in 'fysische grenzen' (d.w.z. grenzen die aan landschappelijke scheidingen beantwoorden, zoals bergen of rivieren) en 'topografische grenzen', die gemakkelijk herkenbaar zijn aan hun loop, zoals bijvoorbeeld een spoorweg. **Eerst en vooral dienden economische en sociale voorwaarden (verkeer, handel, nederzetting) vervuld te worden (die, net zoals voor Maull, cf. supra, door middel van een ruimtelijke analyse dienden gecontasteerd te worden).** Martin Schwindt bestempelde de tegenstelling tussen kunstmatige en natuurlijke grenzen, tussen natuurlijke en niet aan natuur-ontleende grenzen, als onbruikbaar en stelde voor uit te gaan van de structuur van de staat. In tegenstelling tot de periode na WO I, leverden de grenswijzigingen die zich na de Tweede Wereldoorlog voordeden, geen bijzondere bijdragen van Franstalige auteurs op. Wel stelde de Franse geograaf Jean Gottman dat de evolutie van de grensnotie doorheen de tijd een weerspiegeling was van de fluïditeit en het dynamisme van de verdeling van de wereld. Belangrijker waren hier echter de talrijke casus-studies. Een algemeen (standaard)werk was wel dat van Paul Guichonnet en Claude Raffestin uit 1974.

VANAF 1970 maakten de oorlog in Vietnam, de oliecrisis, maar vooral het einde van de Koude Oorlog, de politieke geografie en de grensstudie weer aantrekkelijk als mogelijke verklaringsmethode voor de internationale politiek. Vanaf de jaren 1990 werd 'grens' zelfs een sleutelwoord in de sociale wetenschappen en de zgn. 'cultural studies'. Grenzen fungeerden nu als middelaar tussen de ruimtelijke benaderingen binnen verschillende wetenschappelijke disciplines. Politieke geografen ontwikkelden nieuwe, sociocultureel geïnspireerde benaderingen om de sociale constructie and reproductie van territoria, grenzen, verschil en identiteit en hun betekenis voor sociale praktijk en discours te onderzoeken. De nieuwe benadering om de rol van grenzen in de globaliserende wereld te

evalueren, deconstrueerde de betekenissen die eraan waren gegeven, eerder dan zoals voorheen het geval was in de politieke geografie, grenzen te beschouwen als genaturaliseerde lijnen of soevereiniteitslimieten. De nieuwe historische aanpak bood een middel om te begrijpen hoe grenzen deel werden van materiële praktijken, ideologieën en narratieven waarmee sociale groepen en hun identiteiten gevormd werden. Grenzen en hun verband met macht, actie, mobiliteit en identiteit werden daarom essentieel voor een beter begrip van de ruimtelijkheden van de hedendaagse wereld. Ook werd bestudeerd hoe grenzen, niet als lijnen maar als specifieke vormen van een ruimtelijk discours, ideologie en praktijk, deel werden van het dagelijkse leven.⁸

De hernieuwde belangstelling vanaf de jaren 1990 betrof enerzijds nog steeds de 'harde' territoriale lijnen, maar anderzijds groeide de belangstelling voor de wijze waarop mensen en groepen omgrensd worden door een raamwerk met sociale en ruimtelijke compartimenten. Daarin kaderde bijv. de belangstelling voor de administratieve (ook stedelijke) grenzen. Die bepalen weliswaar niet de ruimtelijke uitstrekkings van de soevereiniteit of beperken bewegingen, hebben weinig of geen fysieke tekens en worden doorgaans door de bevolking nauwelijks of niet gepercipieerd, maar anderzijds beïnvloeden zij meer dan internationale grenzen het dagelijkse leven de inwoners (en bij het afbrokkelen van de soevereiniteit kunnen administratieve grenzen tot staatsgrenzen uitgroeien); op lokaal vlak worden ze zelfs soms meer gepercipieerd (bijv. wijkgrenzen). Andere nieuwe thema's waren identiteit (inclusie, exclusie), beheer en de zgn. 'grenzenloze' wereld. Ook werd de term 'geopolitiek' opnieuw salonfähig. Vanaf de jaren 1970 werd de geopolitiek zelfs weer beoefend zoals tijdens het Interbellum, o.m. door Yves Lacoste en Michel Korinman. Een leidende figuur is Michel Foucher, met zijn *Observatoire européen de géopolitique*. Als vernieuwend kwam een publicatie (van Robert Kaplan) rond de invloed van de geografie op de geschiedenis in de belangstelling, waarbij de auteur opnieuw de *Heartland*- en *Rimland*-theorieën van resp. Mackinder en Spykman leven inblies (de auteur wees daarbij wel elk geografisch (of historisch en etnisch) determinisme af, zij het dat zij wel een rol spelen binnen de vrijheid van handelen van de mens).

Tijdens de eerste decennia van de 21e eeuw is het thema van grenzen steeds meer naar voor getreden: juist in de periode waar in brede kring het zicht op de wereld steeds meer bepaald werd door globalisering, waar grenzen steeds intensiever overschreden werden en daarmee steeds meer vervaagde, waren geografen meer dan ooit bezig met de studie van grenzen. Focussen grensstudies nog steeds op het territoriale en de staat, en zijn ze daarbij vooral beschrijvend, is er veel meer oog voor de ruimtelijke en sociale schaal. Grenzen (in de zin van 'borders') worden in toenemende mate onderzocht als onderscheiders van sociaal geconstrueerde 'mindscapes' en betekenis (de terugkeer van een –kritische- geopolitiek is daarvoor symptomatisch). Daardoor wordt de politiek-geograaf verplicht ten rade te gaan bij de sociologie, net zoals in de culturele en economische theorievorming: de ruimtelijke patronen voor sociaal gedrag kunnen immers belangrijker voor het sociaal gedrag blijken dan andere om de invloed van een grens en haar leefbaarheid als nationaal onderscheidingselement te bepalen. Deze processen van *bordering* en *bounding* worden gedetecteerd door middel van 'grensbiografieën', die nagaan hoe specifieke grenzen materialiseren, de- en hermaterialiseren op verschillende

⁸ A. Paasi, *The reconstruction of borders: a combination of the social and the spatial* (The Alexander von Humboldt Lectures in Human Geography, 2000: <http://www.kun.nl/socgeo/n/colloquium/paasi2.html>).

wijze, in diverse contexten, op onderscheiden wijze en op andere tijdstippen. Niet-territoriale (elektronische, onzichtbare) grenzen worden steeds belangrijker: biometrische identificatie, sporen van financiële transacties, *spyware*, bewakingssystemen, zorgen voor schommelende, zowel vermenigvuldigde als gereduceerde grenzen, die niet langer de contouren uitmaken van de politieke ruimte maar die ruimte zelf zijn. Om het vooroorlogse kind met het badwater echter niet weg te gooien, pleit onder meer Henk van Houtum er voor om *boundary* en *border studies* te verenigen in een zoektocht naar het waarom van grensvorming, met behulp van nieuwe benaderingen zoals de psychologische-analytische *turn* in de menselijke aardrijkskunde, evolutionaire psychologie. Dezelfde wil ook de vraag stellen naar de ethische waarde en verantwoording van grenzen; zijn er overigens alternatieven?

Grenzen worden dus steeds minder beschouwd als een eenduidige lijn en steeds meer als een bundel van heel verschillende soorten afscheidingen met gevarieerde functies. Grenzen verschoven misschien minder van plaats, al kregen steeds meer plekken binnen een staat er grensfuncties bij (zoals bijvoorbeeld in internationale luchthavens). Maar in het algemeen waren hun functies en vaak ook hun uiterlijk (muren en hekken) aan verandering onderhevig. En de beeldvorming over grenzen en hun functies werd steeds belangrijker voor de bevolkingen aan weerszijden van de grens. Het construeren van soorten grenzen en hun representaties werd het onderwerp van studie en die zin verschilt het sterk met het soort studies na bijvoorbeeld de Eerste Wereldoorlog (cf. supra): tegenwoordig gaat het om veranderingen in doorlaatbaarheid van bestaande grenzen en het waar, wanneer en waarom van die veranderingen, samen met de effecten van de uitvoering ervan. Daarbij worden bijvoorbeeld niet alleen migratiestromen bestudeerd, maar ook de logistiek van mondiale productieketens, smokkelwaar, financiële transacties en informatiestromen die alle grensoverschrijdend zijn.⁹

Er is echter nog steeds geen conceptueel of theoretisch raamwerk voor de holistische studie van grenzen, die zowel ruimtelijke schalen als alternatieve disciplinaire benaderingen verbindt¹⁰.

Er bestaat duidelijk een nood aan interdisciplinariteit: het gaat hier immers ook over identiteit, natie, groep, religie, wat de groeiende belangstelling voor grenzen als geografische en/of sociale constructie verklaart. Die belangstelling moet de conceptuele basis leggen van de grensstudie in een multidimensioneel en hiërarchisch perspectief. Het proces van het tekenen van grenslijnen rond ruimten en groepen is een dynamisch fenomeen waarvan de grenslijn het tastbare en zichtbare element is, dat het verloop en de intensiteit van het grensproces vertegenwoordigt. Een fundamenteeler begrip van het

⁹ H. Van der Wusten & V. Mamadouh, *Geopolitiek. Wordingsgeschiedenis van de ontwikkeling en het gebruik van het begrip geopolitiek in de internationale context*, Amsterdam, 2015, 76-79.

¹⁰ Tot 1980 waren de grenstheorieën zelfs niet veel meer dan de geschiedenis van staatsgrenzen, althans volgens Thomas Nail, in: *Theory of the Border*, Oxford, 2016, 228 (voetnoot 47) en 225 (voetnoot 4). J.R.V. Prescott stelde echter wel al een mathematisch-analytisch model op voor de grensbeschrijving, waarin verschillende eigenschappen werden gecombineerd: (A) lengte, aantal ambtelijke grensovergangen, aspecten van het grensoverschrijdend verkeer, aard en wijze van de afbakening van de grensstroken, levensduur, uitgestrektheid van de zeegrenzen; (B) interactie over de grenzen heen, vorm van het omgrensde territorium, ligging van de grens en individuele houdingen over de grens; en (C) de ontwikkeling van de grenzen en grensruimten evenals de grenstwisten.

grensproces vereist de integratie van de verschillende types en schalen van grenzen in een hiërarchisch systeem, waarin de relatieve impact van die lijnen op volken, groepen en naties kan geconceptualiseerd worden als één afzonderlijk proces.

Voor de nabije toekomst zou onder meer prominent op de studieagenda kunnen staan hoe het grensstelsel steeds verfijnder en diverser wordt (van 'grof' tot nauwelijks zichtbaar). Grenzen zijn niet meer hoofdzakelijk identiek met staten, en zijn nu veel meer 'grenzentrekkers': subnationale en supranationale overheden, commerciële actoren, *gated communities* en *malls*, criminele spelers (bendes, drugskartels), separatisten enz, allen belemmeren de bewegingsvrijheid. Grenzen zijn daarbij een soort *Gore Tex* d.w.z. tegelijkertijd wind en regen-doorlatend én wind- en regendicht maar dan voor personen, goederen, kapitaal, informatie – maar ook de traditionele grenssoorten blijven bestaan en van levensbelang.¹¹

Wat er daarbij dus nog ontbreekt is de theoretische basis om het grensfenomeen te begrijpen in zijn verschillende sociale en ruimtelijke dimensies. Die basis moet drie elementen bevatten: hiërarchie (nationaal / lokaal, staat / gemeentelijk, in één gemeenschappelijk proces opgenomen), het verband met niet-territoriale wijzen van compartimentalisering (de sociale en ruimtelijke grenzen) en multidisciplinariteit.

Die voorwaarden werden niet vervuld in een recente poging tot "kritische limologie" door filosoof Thomas Nail: dat grenzen lineair zijn is een illusie, in werkelijkheid situeren ze zich 'tussenin', als tweedimensionale boord waar twee plaatsen samenkomen. Niets of niemand kan zich op de grens bevinden, maar enkel aan deze of gene zijde: zelfs wanneer afgebakend, blijven grenzen louter abstracties (zie op deze website de bespreking van de theorie in 2.1.0 Horogenese).

¹¹ H. Van der Wusten & V. Mamadouh, *Geopolitiek [...]*, 162-163. Zie op deze website ook 1.6.